

KIRIMLI ÖNDERLER

EDİTÖR

ELİF UZUNAĞAÇ

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0342
Tarih: 094

KIRIMLI ÖNDERLER:
KADİM TÜRK YURDUNDA
VAROLUŞ MÜCADELESİNİN HİKÂYESİ
EDİTÖR
ELİF UZUNAĞAÇ

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Ömer Uzunagaç

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Son Okuma
İlker Doğan

VakıfBank Kùltür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No: 7/A₁ – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2024

ISBN 978-625-6647-58-9

*Kitabın tüm VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak
sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser
sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.*

Baskı
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Aralık 2024

KIRIMLI ÖNDERLER

KADİM TÜRK YURDUNDA
VAROLUŞ MÜCADELESİNİN HİKÂYESİ

EDİTÖR
ELİF UZUNAĞAÇ

ELİF UZUNAĞAÇ

İstanbul'da doğdu. 2013 yılında Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2016 yılında *1917 Kırım Halk Cumhuriyeti Başkanı Numan Çelebi Cihan (1885-1918): Siyasi Faaliyetleri, Fikirleri ve Eserleri* adlı teziyle Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yüksek lisans programını tamamladı. 2022 yılında aynı enstitüde *Cafer Seydahmet Kırmır (1889-1960): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri* teziyle doktor oldu. 2023 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde doktor öğretim üyesi olarak göreve başladı. Kırım tarihi ile ilgili akademik çalışmaları bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
İsmail Gaspıralı: Gazeteci, Münevver, Pedagog, Cemiyet Hadimi (1851-1914) Yılmaz Özkaya	15
Kırım Millî Hareketi Ekseninde Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) İnci Yelda Dumlupınar	51
Kırım Tatar Siyaset, Fikir ve Maarif Adamı: Abdürreşid Mehdi (Mediyev) (1881-1912) Hakan Kırımlı	83
Millî Kimlik ve Bağımsızlık Yolunda Bir Aydın: Numan Çelebi Cihan (1885-1918) Okan Yeşilot - Elif Uzunağaç	117
Millî Vicdanın Sesi: Veli İbrahim (1888-1928) Kamelya Tekne	137
Kırım Türklerinin Siyasi ve Fikir Önderi: Cafer Seydahmet Kırırmer (1889-1960) Elif Uzunağaç	165
Şair ve Eğitim Bilimci Türkolog: Bekir Sıdkı Çobanzade (1893-1937) Kenan Acar	205
Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesinde Ahmet Özenbaşı'nın Rolü (1893-1958) Aybüke Güzay	241
Kırım Yolunda Bir Asır: Müstecip Ülküsal (1899-1996) Eden Kurtasan	259
Muhacerette Bir Eylem Adamı: Dr. Edige Mustafa Kırırnal (1911-1980) Özge Polat Soner	285
Türk Dünyasının Yaşayan Kahramanı: Mustafa Abdülcemil Kırırmoğlu Zafer Karatay	315
Dizin	349

ÖNSÖZ

Kırım, Karadeniz'in kuzeyinde stratejik bir yarımada olarak, tarih boyunca birçok medeniyetin ve milletin ilgisini çekmiştir. Bu topraklar, konumu itibarıyla hem doğu-batı hem de kuzey-güney ekseninde önemli bir geçiş noktası olmuş; tarih boyunca farklı kültürlerin, dinlerin ve milletlerin kesişim yeri haline gelmiştir. Kırım, yalnızca jeopolitik önemiyle değil, aynı zamanda kültürel zenginliği ve tarihsel derinliği ile de öne çıkmaktadır. Yüzyıllar boyunca bu topraklarda hüküm süren hanlıklar, imparatorluklar ve milletler, Kırım'ı bir kültürel mozaik haline getirmiştir. Ancak, bu çeşitliliğin içinde Kırım'ın asıl sahipleri olan Kırım Türkleri, tarih boyunca varlıklarını koruma ve kendi kimliklerini muhafaza etme mücadelesi vermiştir.

Kırım Türkleri, tarih sahnesine çıkardıkları liderler ve bu liderlerin öncülüğünde sürdürdükleri millî mücadele ile tarih boyunca dikkat çekmiştir. İsmail Gaspıralı'dan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'na kadar uzanan bu liderler, yalnızca Kırım halkının değil, tüm Türk dünyasının ve İslam coğrafyasının da öncü figürleri olmuştur. Her biri, Kırım halkının tarihsel kimliğini, kültürel mirasını ve millî varlığını koruma adına önemli adımlar atmış; bu uğurda büyük fedakârlıklar yapmıştır. Onların mücadelesi, sadece bir milletin özgürlüğü için değil, aynı zamanda insanlık onuru ve adalet için de verilmiş evrensel bir mücadeledir.

Bu liderler, Kırım halkının yol göstericisi, umudu ve direnci haline gelmiştir. Sürgün, baskı ve asimilasyon politikalarına karşı gösterdikleri direniş, onları sadece birer siyasi figür değil, aynı zamanda birer özgürlük simgesi haline getirmiştir. Bugün, Kırım Türklerinin uluslararası arenada tanınan bir millî kimliğe sahip olmaları, bu liderlerin özverili mücadelesinin bir sonucudur.

Bu kitap, Kırım Türklerinin tarihsel ve kültürel varlıklarını koruma mücadelesinde öncü rol oynayan liderlerin hayatlarını ve mücadelelerini ele almaktadır. Her biri alanında uzman yazarların katkılarıyla hazırlanan bu eser, Kırım halkının tarihine ışık tutmakta, onların yaşadığı acıları, sürgünleri, asla sönmeyen umutlarını ve özgürlük mücadelelerini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bu kitap, sadece bir tarih çalışması değil, aynı zamanda Kırım halkının geleceğe bırakacağı bir mirastır.

Bu eserin, Kırım Türklerinin millî mücadele tarihini öğrenmek isteyen okuyucular için önemli bir kaynak olacağına inanıyoruz. Bu kitap, Kırım halkının va-

rolüş mücadelesine katkıda bulunan liderlerin mirasını daha geniş kitlelere ulaştırmayı amaçlamaktadır. Okuyucuların, bu liderlerin hayatlarından ilham alarak, Kırım halkının millî mücadelesini daha derinden kavrayacaklarını umuyoruz.

Kırımlı liderlerin doğum tarihlerine göre kronolojik olarak sıraladığımız kitabımızdaki ilk yazı Yılmaz Özkaya'ya aittir. Özkaya, "İsmail Gaspıralı (1851-1914): Gazeteci, Münevver, Pedagog, Cemiyet Hadimi" adlı yazısında İsmail Gaspıralı'nın hayatı, faaliyetleri, edebî ve siyasi eserleri, seyahatleri ve eğitim hakkındaki görüşleri üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapmaktadır. Makalede, Gaspıralı'nın ailesi, çocukluğu ve gençliğinden başlayarak, Moskova'da geçirdiği zamanın onda milliyetçi duyguların gelişmesine nasıl katkıda bulunduğu anlatılmaktadır. Rusya Müslümanlarının eğitimi ve aydınlanması için gerçekleştirdiği usul-i cedit hareketi ve *Tercüman* gazetesinin yayım faaliyetleri açıklanmaktadır. Ayrıca *Fren-gistan Mektupları*, *Darürrahat Müslümanları*, *Kadınlar Ülkesi* gibi edebî eserleri ve "Rusya Müslümanları" ile "Bahçesaray Mektupları" gibi siyasi yazıları değerlendirilmekte, Avrupa medeniyeti ve sosyalizme yönelik eleştirilerine yer verilmektedir. Gaspıralı'nın Türkiye, Kafkasya, Türkistan, Polonya, Mısır ve Hindistan gibi yerlere yaptığı seyahatler sırasında edindiği izlenimler ve temaslar da incelenmekte olup, onun eğitimde yenileşme ve modernleşmeye verdiği önem, usul-i cedit mekteplerinin kuruluş süreci ve bu sürecin Rusya Müslümanları üzerindeki etkisi de açıklanmaktadır.

Kitabımızın ikinci yazısı İnci Yelda Dumlupınar'a aittir. Dumlupınar, "Kırım Millî Hareketi Ekseninde Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938)" adlı yazısında Hasan Sabri Ayvazov'un gençlik yılları, eğitim hayatı ve Kırım millî hareketine katılımı üzerine odaklanmaktadır. Makalede, Ayvazov'un İstanbul'da aldığı eğitim, İsmail Gaspıralı ile tanışması ve Alupka'da açtığı okul ile modern eğitim sistemine katkıları vurgulanmaktadır. Ayrıca, 1905 Rus İnkılâbı sırasında Genç Tatarlar hareketine katılması ve Kırım halkının haklarını savunmak için verdiği mücadele anlatılmaktadır. Yazar, Ayvazov'un bu dönemdeki faaliyetlerinin, onun daha sonra Kırım Tatar Parlamentosu başkanlığına yükselmesine nasıl zemin hazırladığını da ele almaktadır.

Hakan Kırımlı, "Kırım Tatar Siyaset, Fikir ve Maarif Adamı: Abdürreşid Mehdi (Mediyev) (1881-1912)" adlı yazısında Abdürreşid Mehdi'nin hayatı, faaliyetleri, Kırım millî hareketindeki rolü ve eğitimci kimliği üzerinde durmaktadır. Makalede, Mehdi'nin, 1905 İnkılâbı sırasında Kırım gençliği içinde öne çıkan "Genç Tatarlar" hareketinin liderlerinden biri olarak, halkının haklarını savunmak için verdiği mücadele, eğitim ve sosyal reformlar alanındaki katkıları açıklanmaktadır. Ayrıca, onun Rusya Devlet Dumasındaki milletvekilliği ve bu dönemdeki siyasi faaliyetleri ile Kırım Türklerinin sosyal ve ekonomik sorunlarına yönelik çözüm arayışları ele alınmaktadır.

Okan Yeşilot ve Elif Uzunağaç, “Millî Kimlik ve Bağımsızlık Yolunda Bir Aydın: Numan Çelebi Cihan (1885-1918)” adlı makalede Kırım Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde önemli bir lider olan ve Kırım Halk Cumhuriyeti’nin başkanı olan Numan Çelebi Cihan’ın hayatını ve faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele almıştır. 1885 yılında Kırım’da doğan Çelebi Cihan’ın genç yaşta aldığı eğitimle millî bilince eriştiği, hem Kırım’da hem de İstanbul’da sürdürdüğü teşkilatlanma çalışmalarının Kırım Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde büyük rol oynadığı vurgulanmıştır. Yazıda, Çelebi Cihan’ın liderlik ettiği Kırım Halk Cumhuriyeti’nin kuruluş süreci, Bolşevik İhtilali ve Rusya’nın Kırım politikası da tarihsel bir bağlamda anlatılmıştır. Ayrıca, Çelebi Cihan’ın millî kimlik, özgürlük, bilim ve eğitim konularındaki düşüncelerine, edebî eserlerine ve özellikle Kırım Türklerinin millî marşı olarak kabul edilen “Ant Etkenmen” şiirine de değinilmiştir.

Kamelya Tekne, “Millî Vicdanın Sesi: Veli İbrahim (1888-1928)” adlı yazısında Veli İbrahim’in hayatı, fikirleri ve Kırım Türklerinin millî kimlik mücadelesindeki rolü üzerinde durmuştur. Veli İbrahim, Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde önemli bir lider olarak, Kırım Türklerinin idari, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik taleplerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Sovyet rejiminin baskıları altında dahi millî kimliği koruma çabalarıyla dikkat çekmiş, ancak bu çabaları onun rejim karşıtı olarak görülmesine neden olmuştur. 1928’deki tutuklanma ve yargılanma sürecinde Veli İbrahim, sahte suçlamalarla karşı karşıya kalmış ve nihayetinde ölüm cezasına çarptırılmıştır. Yazar, Veli İbrahim’in bu süreçteki mücadelesini ve Kırım Türklerinin tarihindeki önemini vurgulamaktadır.

Elif Uzunağaç, “Kırım Türklerinin Siyasi ve Fikir Önderi: Cafer Seydahmet Kırimer (1889-1960)” adlı yazısında Cafer Seydahmet Kırimer’in hayatını, faaliyetlerini ve fikirlerini ele alarak, Kırım Türklerinin millî kimlik mücadelesindeki önemli rolünü vurgulamaktadır. Kırimer, Kırım Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasında etkin bir lider olarak Harbiye Bakanlığı ve Hariciye Bakanlığı görevlerini üstlenmiş, Kırım’ın Bolşevik işgali sonrası mücadelesini uluslararası arenaya taşımıştır. Türkiye’ye yerleştikten sonra Kırım ve Türklük davasını savunmaya devam eden Kırimer, eserleri ve faaliyetleriyle Kırım Türklerinin haklarını koruma ve uluslararası alanda tanıtma çabalarına öncülük etmiştir. Makalede, Kırimer’in inkılâpçılık, Türkçülük ve millî kimlik konularındaki düşünceleri detaylı bir şekilde incelenmektedir.

Kenan Acar, “Şair ve Eğitim Bilimci Türkolog: Bekir Sıdkı Çobanzade (1893-1937)” adlı yazısında Bekir Sıdkı Çobanzade’nin Kırım halkının önde gelen şairi, Türkoloğu ve eğitim bilimcisi olduğunu vurgulamakta; onun Kırım’da doğup Galatasaray Sultanîsi’nde eğitim gördüğünü, ardından Macaristan’da Türkoloji alanında uzmanlaştığını anlatmaktadır. Çobanzade, Türk dili ve edebiyatı üzerine kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Yazar, Çobanzade’nin bilimsel katkılarını ve Sovyet rejimine rağmen Türklük bilincine olan bağlılığını öne çıkarmaktadır.

Aybüke Güzay, “Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesinde Ahmet Özenbaşlı'nın (1893-1958) Rolü” adlı yazısında öncelikle Kırım'ın tarihi ve stratejik öneme değinerek, Kırım Türklerinin Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği dönemlerindeki zor koşullarını anlatmaktadır. Makalede, Özenbaşlı'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Kırım'ın bağımsızlığı için gösterdiği çaba, Sovyet baskılarına karşı direnişi ve sürgün yılları ele alınmıştır. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kırım Türklerinin Almanlar ve Sovyetler arasında sıkışan durumlarına karşı Özenbaşlı'nın kararlı duruşu vurgulanmıştır. Yazar, Özenbaşlı'nın Kırım'ın bağımsızlığı için verdiği mücadele ve hayatı boyunca karşılaştığı zorlukları anlatarak onun Kırım tarihindeki yerini öne çıkarmıştır.

Eden Kurtasan'ın, “Kırım Yolunda Bir Asır: Müstecip Ülküsal (1899-1996)” adlı yazısında Müstecip Ülküsal'ın Kırım liderleri arasında önemli bir isim olduğu, Kırım halkının millî bilincini ve direniş ruhunu koruma görevini üstlendiği anlatılmaktadır. Makalede, Ülküsal'ın, Gaspıralı İsmail Bey ile başlayan modern Tatar kimliğini oluşturma sürecinde, Numan Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet Kırım'ın mirasını devam ettirdiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Ülküsal'ın Türkiye'ye göç ettikten sonra da çeşitli platformlarda Kırım Türklerinin haklarını savunduğu ve onların kültürel kimliklerini korumaya yönelik faaliyetlerde bulunduğu belirtilmektedir. Onun çabaları, Kırım Türklerinin millî bilincinin uyanmasında ve uluslararası alanda tanınmasında büyük rol oynamıştır.

Özge Polat Soner, “Muhacerette Bir Eylem Adamı: Dr. Edige Mustafa Kırimal (1911-1980)” adlı yazısında Dr. Edige Mustafa Kırimal'ın hayatını, Kırım Türklerinin ulusal kimlik mücadelesindeki rolünü ve bu mücadeleye katkılarını ele almaktadır. Kırimal, Kırım Türklerinin Sovyet baskısı altında yaşadığı zorlukları ve bu zorluklara karşı verdiği mücadeleyi gerek akademik çalışmalarıyla gerekse siyasi faaliyetleriyle sürdürmüştür. Makale; Kırimal'ın çocukluk yıllarından başlayarak, Sovyet rejiminin baskılarından kaçıp Avrupa'ya göç etmesini, burada sürdürdüğü akademik kariyeri ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'da Kırım Türklerinin haklarını savunmak için yaptığı çalışmaları ele almaktadır. Ayrıca, Kırimal'ın uluslararası alanda tanınan bir akademisyen olarak Kırım Türklerinin modern tarihindeki önemli yerini vurgulamaktadır.

Kitabın son yazısı Zafer Karatay'a aittir. Karatay, “Türk Dünyasının Yaşayan Kahramanı: Mustafa Abdülcemil Kırımıoğlu” adlı yazısında Mustafa Abdülcemil Kırımıoğlu'nun Kırım halkının sürgün yıllarından itibaren verdiği uzun soluklu millî mücadelesini ve bu süreçte yaşadığı zorlukları anlatmaktadır. Makalede, Kırımıoğlu'nun, Sovyetler Birliği'nin baskılarına karşı direnişi, insan hakları savunuculuğu ve Kırım halkının haklarını geri kazanma çabaları irdelenmiştir. Yazı; Kırımıoğlu'nun çocukluk yıllarından başlayarak, sürgün yıllarında ve sonrasında yaşadığı mücadeleleri, hapis dönemlerini, açlık grevlerini ve nihayetinde Kırım

halkının millî lideri olarak uluslararası arenada tanınmasını ele almaktadır. Ayrıca yazıda; Kırım Tatar Millî Meclisinin kurulması ve Kırım'ın 2014 yılında Rusya tarafından yeniden işgaliyle başlayan süreçteki durumu da incelenmiştir.

Hiç şüphesiz, Kırım Türklerinin millî mücadelesinde rolü olan liderler bu kitaptakilerle sınırlı değildir. Tüm liderleri tek bir eserde ele almak mümkün olmadığından, bu çalışmanın Kırım üzerine yapılacak gelecekteki araştırmalara ilham vermesi ve konuyla ilgilenenlere faydalı olması en büyük temennimizdir. Bu eserin ortaya çıkmasında katkıları bulunan değerli hocalarımıza, eseri titizlikle inceleyerek görüşlerini paylaşan Hocam Prof. Dr. Okan Yeşilot'a, VakıfBank Kültür Yayınları Yayın Danışmanı Prof. Dr. Ekrem Demirli'ye, ayrıca kitabın hazırlanma sürecinde teşvik ve desteğini esirgemeyen Ömer Uzunağaç'a teşekkürlerimi sunarım.

Elif Uzunağaç
İstanbul 2024

Milletine hizmet etmek istiyorsan, elinden gelen işle başla.
İsmail Gaspiralı

**İSMAİL GASPIRALI:
GAZETECİ, MÜNEVVER,
PEDAGOG, CEMİYET HADİMİ
(1851-1914)**

YILMAZ ÖZKAYA*

İsmail Bey ömrünün tamamını Türklük için sarf eden Rusya dâhilindeki Türk topluluklarının millî uyanışına önder olmuş; muharrir, pedagog, usul-i cedit hareketin bânîsi, yaşadığı yüzyılın en önemli fikir insanlarından birisidir. Sadece Kırım, Bahçesaray'da değil Rusya dâhilinde ve haricindeki bütün Türk topluluklarını ve aydınlarını etkileyen bir düşünürdür. Onun hayat hikâyesi, faaliyetlerinin anlaşılması için önem arz etmektedir.

HAYATI

AİLESİ, ÇOCUKLUĞU VE GENÇLİĞİ

İsmail Gaspıralı, 20 Mart 1851'de (Jülyen takviminde 8 Mart 1851) Kırım'ın Bahçesaray şehri yakınlarında Avcıköy'de dünyaya geldi.² Babası Gaspıra köyünde doğmuş olan Mustafa Ağa'dır. Kafkasya Genel Valisi Knyaz Varantsof'un himayesinde Odesa'da Duc de Richelieu lisesinde tahsil gören Mustafa Ağa, öğrenimini tamamladıktan sonra Tiflis'te *knyazın*" yanında tercüman görevini üstlenir.³ Sebebi belli olmayan bir durumdan ötürü işinden ayrılır ve 1845'te Kırım'a döner. İlk eşinin ölümünün ardından 1849'da Kırım'ın soylu ailelerinden biri olan

---

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir/Türkiye, yilmazoozkaya@gmail.com.

1. Gaspıralı'nın hayatıyla ilgili en geniş bilgilere *İsmail Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri*, haz. Yavuz Akpınar, Ötügen Yayınları, İstanbul 2003; Nadir Devlet, *İsmail Gaspıralı*, Başlık Yayınları, İstanbul 2011; Cafer Seydahmet Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, Biyografinet Yayıncılık, Ankara 2021; Şengül-Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, AjansTürk, Ankara 1998; Hasan Sabri Ayzazov, "İsmail Bey'in Muhtasar Tercüme-i Hâli", *Tercüman*, 25 Sentyabr 1914, S. 195, s. 3); Hakan Kırımlı, *İsmail Bey Gaspıralı*, Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Ankara 2001 künyeli eserlerden ulaşabilirsiniz.

2. Hasan Sabri Ayzazov, "İsmail Bey'in Muhtasar Tercüme-i Hâli", *Tercüman*, 25 Sentyabr 1914, S. 195, s. 3.

** "Kynaz" Rusçada "prens" anlamına gelir, Türkiye'de daha çok "knez" olarak bilinir. —ed.n.

3. Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 15.

Kaytazoğullarından İlyas Mirza'nın kızı Fatma Hanım'la evlenir.⁴ Bu evlilikten İsmail, Selime-Pembe, Halime, Esmâ, Zeynep ve küçük yaşta vefat eden Murat adında çocukları olur.⁵ İsmail Bey'in ailesi 1855'te Sivastopol Muharebesi sırasında Avcıköy'den Bahçesaray'a yerleşmiştir.⁶ İsmail Bey, Rus kanunlarına uygun olarak babasının doğum yerini belirten "Gasprinski" soy ismini kullanmıştır.⁷ "İsmail Bey, ana dilinde alfabe derslerini merhum Hacı İsmail Efendi nam muallimden okumuş, Mustafa Mirza Davidoviç'le de burada arkadaş olmuştur. 10 yaşlarında iken Akmesic Gimnazyasına girip orada iki sene okumuş, oradan Voronej Askerî Mektebine girmiştir."⁸ Moskova'da bulunduğu sıralarda İsmail Bey, pazar günlerini *Moskovski Vedemosti* gazetesinin şovenist muharriri İvan Katkof'un yanında geçirir. Burada Rus milliyetçisi Katkof'un konuşmalarında Türk-Müslüman dünyasına taarruzları, Gaspıralı'da milliyetçilik duygularının doğmasını sağlar.⁹ Mustafa Mirza Davidoviç ile askerî lisede okurken Rum ayaklanmasına karşı zor durumda kalan Müslümanlara yardım etmek için 1867'de Girit'e gitmek ister; fakat Odesa'dan İstanbul'a gidecek olan vapura binmeye çalıştıklarında pasaportları olmadığından Rus memurlar tarafından yakalanır ve Bahçesaray'a gönderilir.¹⁰ Askerlik hayatı sona eren İsmail Bey, Bahçesaray'da Zincirli Medrese'de bir buçuk yıl 400 ruble maaşla Rusça muallimliği yapmış ve burada kaldığı müddet içerisinde Bahçesaray polis müdürü Şostof ailesinin zengin kütüphanesinden istifade ederek Rus edebiyatı ve Rus fikir cereyanlarıyla tanışmıştır.¹¹ 1869'da Yalta'ya gönderilmiş ve Dereköy mektebinde 600 ruble maaşla muallimlik yapmıştır. İki sene sonra yine Bahçesaray'a dönerek medresede Rusça dersleri vermiştir. Vazifesi olmadığı halde öğrencilere Türkçe dersleri vermesi, eski öğretim metotlarını eleştirmesi, ders saatlerinde çan çalması öğrenciler ve yöneticiler tarafından tepki çektiği için Gaspıralı ölümle tehdit edilmiş ve medreseden ayrılmak zorunda kalmıştır.¹² 1871'de askerî lisede öğrendiği Fransızcasını

4. Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 16.

5. Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi*, s. 14.

6. Ayvazof, "İsmail Bey'in Muhtasar Tercüme-i Hâli", s. 3 (Ş.-N. Hablemitoğlu'nun ve Cafer S. Kırimer'in eserinde bu tarih 1854, Nadir Devlet'in eserinde ise 1854-1856 olarak verilmiştir.).

7. *İsmail Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri*, s. 19.

8. Ayvazof, "İsmail Bey'in Muhtasar Tercüme-i Hâli", s. 3; Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 16.

9. Yusuf Akçura, "Türklerin Büyük Muallimi ve Muharriri İsmail Bey Gasprinski", *Türk Yurdu*, S. 10, 1328, s. 690; Ayvazof, "İsmail Bey'in Muhtasar Tercüme-i Hâli", s. 3; Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 16; *İsmail Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri*, s. 23.

10. Akçura, "Türklerin Büyük Muallimi ve Muharriri İsmail Bey Gasprinski", s. 690; Ayvazof, "İsmail Bey'in Muhtasar Tercüme-i Hâli", s. 3.

11. Zeki Velîdî Togan, "Gaspıralı İsmail Bey", çev. Yavuz Akpınar, *Kardaş Edebiyatlar*, S. 26, 1994, s. 4-7; Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 21.

12. Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 21.

ilerletmek için Paris'e gitmiş ve 1874'e kadar burada kalmıştır.¹³ Paris'te kaldığı sırada meşhur Rus edibi Turgenyev'in eserlerini temize çekmiş ve Fransızcasını ilerleterek daha sonra tercümanlık yapmıştır.¹⁴ İsmail Bey'in Avrupa hayatıyla ilgili bilinenler maalesef sınırlıdır. Fakat Yavuz Akpınar, Gaspıralı'nın edebî ve fikrî eserlerinden hareketle onun Avrupa'yı çok iyi gözlemlediğini ve bu gözlemleri de eserlerine yansıttığını belirtmektedir. Eserleri bölümünde bu konulara detaylı bir şekilde değinilecektir.

İsmail Bey 1874'te Paris'ten İstanbul'a döner ve *Ceride-i Askeriye*'de mütercimlik yapan amcası Halil Efendi'nin yanında kalır. İstanbul'da kaldığı bir yıl içerisinde Osmanlı hizmetine girmek isteyen İsmail Bey'in başvurusu Rus sefiri İgnatief'in Rus yanlısı Mahmut Nedim Paşa üzerindeki nüfuzu neticesinde süruncemeye bırakılır.¹⁵ Yusuf Akçura, Gaspıralı'nın İstanbul'da kaldığı günleri şöyle değerlendirir:

İsmail Bey bu bir sene içinde, İstanbul'un resmi dairelerini çok dolaştı, amirler ve memurlarla iyice tanıştı. Osmanlı matbuatını muntazam takip etti, Osmanlı Devleti'nin iç idare usullerini, devletlerarası vaziyetini öğrendi; hasılı İstanbul'u, Türkiye'yi ve bunları idare edenleri yakından görmüş ve incelemiş oldu. İsmail Bey'in ilk muharrirliği İstanbul'da başlar: Moskova ve Petersburg'un bazı Rus gazetelerine İstanbul'dan yazdığı Doğulu renklerle süslü yarı hayali mektupları, o gazetelerde basılıp çıkar.¹⁶

İsmail Bey'in İstanbul'dan hangi Rus gazetelerine yazdığı hâlâ araştırılmamıştır. Gaspıralı, 1875'te Kırım'a döner ve 1878'e kadar çok fazla bir işle meşgul olmadan kafasında Rusya Türklerinin geleceğine dair bir planlama yapar. 1906'da *Tercüman*'da neşrettiği "Gündoğdu" hikâyesindeki Danyal Bey, Gaspıralı'nın bu planlarının asıl kahramanıdır.¹⁷ Bu yüzden araştırmacılar Danyal Bey'in bizzat Gaspıralı'nın kendisi olduğunu ifade eder. İsmail Bey, milleti için gösterdiği çabayı ve faaliyetlerini "Gündoğdu" hikâyesinde Danyal Bey üzerinden anlatmıştır. Cafer Seydahmet Kırimer, "İsmail Bey'i bütün teşebbüslerinde muvaffak kılan vasıflardan biri de kendisinin taktik kabiliyetidir." der. Gerçekten de Gaspıralı, *Tavrida* gazetesine yazmış

13. *İsmail Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri*, s. 25; Edige Kırimal, "İsmail Bey Gaspıralı", *Dergi*, S. 62, Münih 1970, s. 60-64; Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 21-22 (Cafer Seydahmet Kırimer başta olmak üzere birçok kaynak Gaspıralı'nın Paris'e 1872'de gittiğini söyler fakat *Tercüman* gazetesinin 1895 yılı 7. sayısında "Ramazanü'l Mübarek ve Terakki-i Japon" adlı yazısında İsmail Bey 1871'de Paris'te bulunduğunu kaydeder.).

14. *İsmail Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri*, s. 26.

15. Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 23.

16. Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)*, yay. haz. Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 76.

17. Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 23; *İsmail Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri*, s. 26.

olduğu “Rusya Müslümanları” ve “Bahçesaray Mektupları” adlı yazılarında ömrünün sonuna kadar milleti için yapacağı bütün faaliyetleri bir bir sıralamıştır.

EVLİLİĞİ VE AİLESİ

İsmail Bey, 1875’te Yalta İslam Mektebi’nde Rusça öğretmenliğine atanır.¹⁸ Öğretmenliği sırasında da Kırimlı bir tüccar kızı olan Samur Hanım’la evlenir. Şefika Hanım’ın aktardığına göre temiz ve necip bir Türk kızı olan Samur Hanım’la Gaspıralı iki sene evli kalmıştır. Fakat Samur Hanım’ın, evin şeraitine ve muhite ısınmaması sonucu çıkan anlaşmazlıklar neticesinde boşanmışlardır. Gaspıralı’nın bu evlilikten Hatice adlı bir kızı olmuştur.¹⁹ İsmail Bey 1879’da Bahçesaray’da belediye reisiğine seçilir ve bu görevde dört yıl kalır.²⁰

Gaspıralı, arkadaşı Mustafa Mirza Davidoviç’in de etkisiyle 1880’de Litvanya Tatarları arasına bir seyahatte bulunur. Rusya Türklerine nazaran Litvanya Tatarları’nın medenî inkişafının daha ileri bir seviyede olması İsmail Bey’in dikkatini çekmiştir. Bu yüzden burada kendine uygun bir eş seçmek istemişse de isteği geri çevrilmiştir.²¹ 1882’de Kazanlı tüccar Akçurinler ailesinden İsfendiyar Bey’in kızı Zühre Hanım ve dayısı İbrahim Bey bir-iki aylık bir tatil ve tedavi için Yalta’ya gitmişlerdir. İsmail Bey, Zühre Hanım’la burada tanışmıştır.²² Gaspıralı, Simbir vilayetine giderek İsfendiyar Bey’e Zühre Hanım’la evlenmek niyetini söylemişse de izin alamamıştır. Bu olay üzerine İsmail Bey ile Zühre Hanım bir müddet gizlice mektuplaşmaya devam etmiş ve sonunda gizlice nikah kıymışlardır.²³ Abdürreşit İbrahim, *Meşhur Hatunlar* adlı eserinde Zühre Hanım ile İsmail Bey’in tanışması hakkında şu bilgileri verir:

Kız iken vaktında güzel Türkçe ve bir miktar Rusça tahsil etmişti. 1881 tarihinde Tercüman ceridesinin mukaddemeleri olarak “Bahçesaray” şehrinde neşir olunan bir nice varakaları görüp, Zehre Hanım bunların muharriri olan İsmail Bek El gasferi hazretlerine gaibane muhabbet ve hürmet eylemişti. Mezkûr senede ise biraderi ile tebdil-i hava kasdile Kırim’a gelmiş ve bir miktar teferrüç ettiğinden sonra doğrudan doğru İsmail Bek ile görüşmüştür. Bundan sonra muhaberede olunurmuş, İsmail Bek’in millet ve maarif yolunda fikir ve hizmetlerine kesbi vukuf ettiği ile bunun kaleminden dökülmüş damlaların gelecek bir çeşmeler olup dört tarafa cayrap gideceğini itikat etmekle İsmail Bek’in nikahine atılmıştır. Rivayetlere göre

18. İsmail Gaspıralı *Roman ve Hikâyeleri*, s. 28.

19. Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi*, s. 14.

20. İsmail Gaspıralı *Roman ve Hikâyeleri*, s. 30.

21. İsmail Gaspıralı *Roman ve Hikâyeleri*, s. 32 (Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Adas Yakubaskas (Yakuboğlu) “Gaspıralı ve Vilnyus”, çev. M. Halil Leylak, *Türk Kültürü*, Gaspıralı İsmail Bey Sayısı, S. 337-338, 1991, s. 272-274.

22. İsmail Gaspıralı *Roman ve Hikâyeleri*, s. 32; Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 26-27.

23. Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi*, s. 15-18.

mezbure *Tercüman* neşir olunduğunda birinci hadime olmuştur. 1883 yılında *Tercüman* gazetesi tesis olunup, cümle vilayetler ile muhabere başladığı halde Volga (İtil) ve Ural tarafında olan *Türki şivesini İsmail Bek'den daha güzel bildiğinden Zehre Hanım, kitabet ile mühim hizmet etmiştir.*²⁴

Zühre Hanım'ın *Tercüman* gazetesinin ilk yıllarında İdil-Ural muhitiyle olan bütün yazışmaları takip etmesi, hesap işleriyle meşgul olması da Gaspıralı'nın yükünü paylaştığını göstermektedir.²⁵ Abdürreşit İbrahim, Zühre Hanım'ın mal ve serveti bırakıp rahat yaşamı terk ettiğini, kaleminden başka bir şeyi olmayan İsmail Bey'i tercih ettiğini yazar. İsmail Bey'in faaliyetlerini gerçekleştirmesinde ve *Tercüman* gazetesini çıkarmayı uzun yıllar devam ettirmesinde Zühre Hanım'ın çok büyük payı vardır. Hatta *Tercüman* matbaasının kurulmasında da Zühre Hanım, kıymetli eşyalarının bir kısmını satarak yardım etmiştir.

Zühre Hanım, Yusuf Akçura'nın halası olduğu için bu evlilik Akçura'nın da hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Gaspıralı ile tanışması, onun çevresinde büyümesi, çalışmalarını takip etmesi ileride Akçura'nın fikrî gelişimine katkı sağlamıştır.²⁶

İsmail Bey'in Zühre Hanım'la evliliğinden Şefika, Nigar, Rıfat, Mansur, Leyla, Danyal, Behiye ve Haydar isimli çocukları olmuştur. Zühre Hanım, 41 yaşında yani 13 Nisan 1903'te hayata gözlerini yummuş ve Bahçesaray'da Mengli Giray Han türbesinin karşısına defnedilmiştir.²⁷

VEFATI

İsmail Bey, 1914'te Şubat ayında Petersburg'a gitmiş ve soğuk almıştır. Hekimlerin tedavisinden bir sonuç alınamaması üzerine gittiği İstanbul'da daha da ağır hasta olan Gaspıralı, Yusuf Akçura'nın nezaretinde Bahçesaray'a dönmüştür. Ak-mescit'teki Alman Hastanesinde üç gün boyunca tedavi görmüş ve kronik bronşit teşhisi konulmuştur.²⁸ 8 Eylül'de iyice fenalaşan İsmail Bey, 9 Eylül'de çocuklarını, damadı Nesip Yusufbeyli'yi ve Hasan Sabri Ayvazov'u yanına çağırarak vasiyetini açıklamıştır.²⁹ İsmail Bey, 24 Eylül 1914'te 63 yaşında vefat ederek Mengli Giray Han Türbesi civarına defnedilmiştir.

24. Rızaeddin b. Fahreddin, "Zehre Hanım", haz. Mahmut Tahir, *Emel*, S. 153, Ankara, Mart-Nisan, 1986, s. 13-14.

25. Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 29.

26. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 26-27.

27. Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 28; *İsmail Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri*, s. 36.

28. *İsmail Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri*, s. 64.

29. Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 151.

FAALİYETLERİ

İsmail Gaspıralı'nın faaliyetlerinin planlı ve sistematik bir şekilde gerçekleşmesinin arka planı çok iyi değerlendirilmelidir. O, yapacağı faaliyetlerden önce Avrupa ve Türkiye seyahatleri esnasında gezdiği, gördüğü yerleri çok iyi gözlemlemiş ve tahlil etmiştir. Medenî ülkelerin gelişmesinde hangi âmillerin rol oynadığını bir bir tespit etmiş ve Rusya Müslümanlarının terakkisi için rol model aldığı toplumlardan yola çıkarak bir plan dâhilinde işe koyulmuştur. Bu yüzden cehalet içerisinde olan bir toplumun aydınlatılmasının en önemli koşulunun eğitim olduğunu tespit ederek işe buradan başlamıştır. Sistematik bir hâle getirdiği usul-i cedit hareketinin yanı sıra 35 yıl yayın hayatı olan *Tercüman* gazetesiyile de Rusya Türkleri arasında yaygın eğitimin mimarı olmuştur.

YAYIMCILIĞI VE GAZETECİLİĞİ

İsmail Gaspıralı hakkındaki çalışmalarıyla tanınan Viktor Yuryeviç Gankeviç'in Rus arşivlerinde yapmış olduğu araştırma neticesinde İsmail Bey'in belediye başkanlığı sırasında 1880'de *Faydalı Eğlence* ve *Zakon* adlı süreli yayınları çıkarmak için resmî makamlara müracaat ettiği görülmüştür. Ayrıca aynı yıl Rusça-Tartarca *Tercüman* adlı bir gazete çıkarma teşebbüsü de olmuştur.³⁰ İsmail Bey, İstanbul'dan döndükten sonra Kırım'daki yayın faaliyetlerine Akmesic'te Rusça yayımlanan *Tavrida* gazetesine gönderdiği Rusça makaleleriyle başlar. Bu makalelerde "Genç Molla" takma adını kullanır.³¹ Gaspıralı ilk önce *Tavrida*'da "Küçük Molla" imzasıyla "Baxçisarayskie Pis'ma" (Bahçesaray Mektupları) adlı makalesini yayımlar. Daha sonra burada yayımladığı makaleleri 1881'de Akmesic'te "Genç Molla" müstear adıyla *Russkoe Musul'manstvo; Mıslı, zametki i nablyudeniya musul'mania* (Rusya Müslümanları) adıyla bastırır.³² Bu iki makale birbirini tamamlayan makalelerdir. Gaspıralı, "Molla" takma adını daha sonra yayımladığı edebî eserlerinde de (Molla Abbas Fransevî) kullanmıştır. Bunun sebebi şudur: Rusya Türkleri arasında o devirde din adamları çok itibarlı olduğu için Gaspıralı da makalelerinde, eserlerinde bir mollanın yenilik fikirlerini topluma aktarmaya çalışmış ve toplumu dönüştürmek için din adamlarını da yanına çekmeye çalışmıştır. Rus mektebinden mezun olan birinin kafasında planladığı düşünceleri

30. Viktor Yuryeviç Gankeviç, "Tercüman Gazetesinin Tarihine Dair Arşiv ve Müze Kaynakları", *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 229.

31. *İsmail Gaspıralı Fikrî Eserleri*, haz. Yavuz Akpınar, Ötügen Yayınları, İstanbul 2004, s. 12; Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 25; Edward James Lazzerini, *İsmail Gasprinskii. And Muslim Modernism in Russia, 1878-1914*, University of Washington, Basılmamış Doktora Tezi, 1973 s. 14.

32. *İsmail Gaspıralı Fikrî Eserleri*, s. 12-13.